

DAVID RAFAEL MOULIS

NÁBOŽENSKÝ KULT

STAROVĚKÉHO IZRAELE

POHLEDEM ARCHEOLOGIE

VYŠEHRAĐ

Náboženský kult starověkého Izraele pohledem archeologie

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

David Rafael Moulis

Náboženský kult starověkého Izraele pohledem archeologie – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2022

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

DAVID RAFAEL MOULIS

NÁBOŽENSKÝ
KULT
STAROVĚKÉHO
IZRAELE
POHLEDEM
ARCHEOLOGIE

DAVID RAFAEL MOULIS

**NÁBOŽENSKÝ
KULT
STAROVĚKÉHO
IZRAELE
POHLEDEM
ARCHEOLOGIE**

VYŠEHRAĐ

Na přebalu:

*Části sošek z pálené hlíny, nalezené nedaleko obětního oltáře v Moce
10.–9. století př. Kr.*

*(foto Clara Amit, Israel Antiquities Authority
s laskavým svolením Těl Moza Expedition Project)*

Na vazbě:

*Rohatý obětní oltář z Beer Šeby
rekonstrukce*

*(sbírka IAA vystavená v Izraelském muzeu v Jeruzalémě,
foto David R. Moulis)*

Tato publikace je výsledkem badatelské činnosti
podporované Grantovou agenturou České republiky
v rámci projektu č. GA ČR 19–06582S „Transformace kultu:
Interakce a kontinuita v hraničních oblastech pozdního Kenaanu,
Pelišteje, Izraele a Judska v době železné I–IIC i za nimi“.

Lektorovali: prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc.
ThDr. Mgr. Alena Hanzová, Th.D.

© David Rafael Moulis, 2022

ISBN tištěné verze 978-80-7601-657-6

ISBN e-knihy 978-80-7601-664-4 (1. zveřejnění, 2022)

ISBN e-knihy 978-80-7601-665-1 (1. zveřejnění, 2022)

ISBN e-knihy 978-80-7601-663-7 (1. zveřejnění, 2022)

Archeologie nesmí tvrditi nic, co nemůže dokázat,
ale nesmí také popřít pravdu jen proto,
že se někomu nelíbí.

Josef Miklík

*Věnováno mým prarodičům
Františce a Vilibaldovi a matce Ivaně
za jejich laskavou podporu*

OBSAH

Poděkování	13
Úvod	15
 I. HISTORIE BĀDÁNÍ	
A ARCHEOLOGIE KULTU	21
I.1 Biblická archeologie	22
I.2 Bibličtí archeologové	23
 II. CHRONOLOGIE DOBY ŹELEZNÉ	
V JUDSKU/IZRAELI	25
II.1 Judské království: negativní archeologická evidence Sjdnoceního království	28
 III. CHRÁMY A SVATYNĚ	32
III.1 Kanaánské chrámy v pozdní době bronzové (16.–12. století př. Kr.)	32
III.2 Šalomounův chrám: tradice a původ architektury	33
III.3 Chrámy v Tell Tajinát	36
III.4 Chrámy v Ajn Dára a Allepu	37
III.5 Chrám v Moce	42
III.6 Svatyně v Aradu	48
III.6.1 Založení judského Aradu	55
III.6.2 Tři oltáře, dvě stély pro jedno božstvo?	55
III.6.3 Zánik svatyně – teorie a archeologie	58
III.7 Lakíš	60
III.8 Beer Šeba	67
III.9 Průmyslový kult v Aradu a Moce?	69
III.9.1 Arad: vojenská pevnost, administrativní centrum a distribuční místo	69
III.9.2 Moca: jeruzalémská sýpka	72
III.10 Kolik bylo doopravdy v Judsku chrámů?	73

IV.	OLTÁŘE.	75
IV.1	Velké obětní oltáře	77
IV.1.1	Tel Arad – první odkrytý oltář před judskou svatyní	77
IV.1.2	Tel Moca – chrám s oltářem na okraji Jeruzaléma . .	78
IV.1.3	Tel Beer Šeba – jediný, ale rozebraný judský rohatý oltář	79
IV.1.4	Tel Šíló – menší rohatý oltář a tři samostatné rohy . .	81
IV.1.5	Nachal Šíló – osamocený rohatý oltář uprostřed svahu	82
IV.1.6	Tel Dótan – čtyřrohý oltář ze severu	83
IV.1.7	Tel Dan – monumentální roh	84
IV.1.8	Megido	85
IV.1.9	Hora Ébal – oltář s přístupovou rampou.	85
IV.2	Malé (kadidlové) kamenné oltáře.	86
IV.2.1	Tel Arad – oltáře se zbytky organického materiálu a kadidelnice.	88
IV.2.2	Lakiš – oltář s jedním rohem a dvojitý oltář	89
IV.2.3	Tel Malchata – čtvercové oltáře bez rohů	90
IV.2.4	Tel Megido – dva rohaté oltáře	90
IV.2.5	Tel Dan – oltářová místnost	91
IV.2.6	Shrnutí	91
IV.3	Pelištejské oltáře – typické převážně v 7. století př. Kr.	92
IV.4	Rohaté oltáře v Bibli	95
IV.5	Přišel motiv rohů z Egejské oblasti, nebo ze severu?	96
IV.5.1	Mykénský motiv rohů posvěcení v Pelišteji a Judsku?	97
IV.5.2	Hliněné oltáře a kultické stojany jako předchůdci rohatých oltářů?	100
IV.5.3	Shrnutí	102
IV.6	Kadidelnice – oltáře, nebo nástroj k vytápění	104
IV.6.1	Tel Arad, Lakiš a Tel Moca.	104
IV.7	Modely svatyní	105
IV.7.1	Modely svatyní v Judsku a Izraeli	106
IV.8	Shrnutí	110

V.	KULTICKÉ REFORMY ZA KRÁLŮ CHIZKIJÁŠE A JÓŠIJÁŠE – CO ŘÍKÁ BIBLE A CO ARCHEOLOGIE?	111
V.1	Tel Arad	113
V.2	Lakiš	115
V.3	Tel Beer Šeba	118
V.4	Tel Moca	118
V.5	Řízená reforma jako důsledek asyrského tažení, nebo přirozený vývoj kultu?	119
VI.	OSOBNÍ ZBOŽNOST A DOMÁCÍ KULT	123
VI.1	Kultické místnosti	124
VI.1.2	Tel Chalíf/Lahav – soukromá kultická místnost	124
VI.1.3	Chirbet Qeiyafa – tři kultické místnosti	126
VI.2	Plakety a sošky	128
VI.2.1	Plakety v Kanaánu	130
VI.2.2	Plakety egyptského stylu	131
VI.2.3	Revadimský typ plaket	133
VI.2.4	Plakety mezopotámského stylu	136
VI.2.5	Závěrem k plaketám z doby bronzové	137
VI.3	Sošky v době železné	138
VI.3.1	Antropomorfní hlavy lokální výroby, které odrážejí egejský vliv	138
VI.3.2	Judské pilířové sošky	139
VI.3.3	Sošky znázorňující hudebníky	147
VI.3.4	Jezdec na koni (judský jezdec)	149
VI.3.5	Pelištejská Ašdoda	154
VI.4	Shrnutí: funkce sošek v každodenním životě Judejců	155
VII.	JUDSKÝ KULT A POLYTEISMUS	157
VII.1	Vyobrazení Jahveho a Ašery	157
VII.1.1	Jeruzalém – terakotová soška a obrázkový nápis	158
VII.1.2	Kuntillet Adžrud – Jahve ze Samaří/Témanu a jeho Ašera	159
VII.2	Egyptský vliv na soukromý kult v Beer Šebě v době železné	164

VII.3	Jeruzalém a Moca – odkazy k uctívání Baala.	166
VII.4	Kultické stély	167
VII.4.1	Chirbet Qeiyafa – stély ve čtyřech různých kontextech.	169
VII.4.2	Arad – dvě kultické stély z velesvatyně	171
VII.4.3	Edómské svatyně jako ukázka ikonického kultu	172
VII.4.4	Moca – pět kultických stél za vchodem chrámu	173
VII.4.5	Dan – severoizraelské kultické stély.	173
VII.5	Shrnutí	174
VIII.	ZÁVĚREM	176
	Slovníček odborných pojmů	183
	Seznam zkratk	185
	Bibliografie.	186
	Rejstřík biblických odkazů.	197
	Rejstřík osobních jmen.	198
	Rejstřík místních názvů	200
	Rejstřík věcný.	203

PODĚKOVÁNÍ

Tato kniha vznikla také díky spolupráci s mým kolegou prof. Filipem Čapkem z Evangelické teologické fakulty UK, který se zasloužil o zapojení českých badatelů a studentů do archeologického výzkumu v Izraeli (lokality Chirbet Qeiyafa, Město Davidovo v Jeruzalémě, Nachal Refajím, Tel Azeka a nejnověji také Tel Moca) a o rozvoj vědecké spolupráce s Telavivskou univerzitou. Další cenné rady mi poskytli kolegové prof. Martin Prudký a doc. Petr Sláma, oba rovněž z katedry Starého zákona ETF UK. Za pomoc s transkripcí arabských lokalit děkuji Mgr. Jáchymu Šenkyříkovi.

Na izraelské straně jsem měl možnost spolupracovat s předními odborníky v oblasti biblické archeologie. Konzultace probíhaly osobně i elektronicky. Moje poděkování patří prof. Ze'evu Herzogovi z Telavivské univerzity, prof. Odedu Lipschitsovi z téže instituce, Shue Kisilevitz, M.A., z Izraelského památkového úřadu (IAA) a Telavivské univerzity. Dále prof. Josefu Garfinkelovi z Hebrejské univerzity v Jeruzalémě, Sarah Levavi-Eilat, M.A., z IAA, Heleně Roth, M.A., z Telavivské univerzity a Sabině Kleiman, Ph.D., z Eberhardovy-Karlový Univerzity Tübingen.

Obrazové materiály do této knihy laskavě poskytli Shua Kisilevitz, M.A. (Tel Moza Expedition Project), Josef Garfinkel (Khirbet Qeiyafa Excavation), dr. Loira Freud (The Lautenschläger Azekah Expedition), prof. dr. Kay Kohlmeyer (Mission Archéologique d'Alep), prof. David Ussishkin (Lachish Expedition), prof. Seymour Gitin (Tel Miqneh/Ekron Excavations), prof. Aren Maeir (The Tell es-Safi/Gath Archaeological Project), prof. Tallay Ornan (Hebrejská univerzita v Jeruzalémě), dr. Pnina Arad (IAA). Yael Barschak z Izraelského muzea v Jeruzalémě děkuji za povolení otisknout fotografie pořízené v této instituci a Natali Bashukevich z IAA za poskytnutí obrázků na přebal knihy a povolení k jejich použití.

Výzkum a vydání této knihy podpořila Grantová agentura České republiky udělením grantu GA ČR 19-06582S, za což jí rovněž patří můj dík.

Upřímné a velké poděkování náleží mé rodině a přátelům za dlouholetou podporu a trpělivost ve chvílích, kdy jsem pro ně nenacházel dostatek času.

ÚVOD

Tato kniha je výsledkem dlouholetého zkoumání náboženského kultu v Izraeli, konkrétně v jeho jižní části známé jako Judské království. Do 20. století byl hlavním zdrojem informací k této tematice biblický text, podle nějž bylo centrum náboženského života starověkých Judejců v Jeruzalémě, v tzv. Prvním (Šalomounově) chrámu, jehož existence však není doposud (a vzhledem ke geopolitické situaci asi nikdy nebude) archeologicky doložena. Mezitím se archeologům daří objevovat nová místa, kde byl v době železné II provozován judský kult. Zdánlivě značné množství pozůstatků materiální kultury nám odkrývá pohled na to, jak vznikla, fungovala a nakonec zanikala jednotlivá kultická místa. Přesto se stále jedná o malý počet střípků z velké mozaiky, jejíž celkovou podobu vlastně neznáme. Abychom k sobě přiřadili jednotlivé dílky, musíme správně kombinovat všechny dostupné zdroje, jako jsou biblické texty, mimobiblické záznamy a materiální kultura.

Tato publikace je z velké části založena na archeologických nálezech, jak napovídá už její název. V něm je pro srozumitelnost čtenářům uvedena jako oblast zájmu Izrael. Nicméně kniha obsahuje poznatky, které se týkají především Judského království čili Judska jako samostatné entity v sousedství severního Izraelského království.

Interpretace jednotlivých nálezů probíhají skrze optiku dnešního světa a našeho osobního, leckdy omezeného vnímání, založeného na kultuře, ve které žijeme, na našem sociálním i ekonomickém postavení, na vzdělání a na získaných zkušenostech, čímž mohou být výsledky bádání do jisté míry ovlivněny. Také je vhodné mít na paměti skutečnost, že ne všechny památky se nám dochovaly a o řadě z nich nemáme žádné doklady. Jejich absence nás může přivést k nepřesným závěrům, které jsou logicky postaveny na doloženém materiálním dědictví.

Přes veškerou snahu o objektivitu a pečlivost si musíme přiznat, že starověký svět můžeme rekonstruovat a chápat oproti realitě poněkud posunutě. Proto jsou velmi důležité odborné diskuse, které jsou naštěstí v oboru biblické archeologie aktuální a živé, mnohdy jsme ale limitováni tím, jak relativně málo dodnes víme o fungování

společnosti starověkého Judska a o jeho raných dějinách. Proto se s každým novým nálezem můžeme posunout kupředu, a dokonce nás může donutit přehodnotit dosavadní závěry nejen o judském kultu, ale i o dalších aspektech běžného života, včetně interpretace dějin. Metodologicky správně prováděné archeologické výzkumy, pečlivá dokumentace propojená s kritickým přístupem a znalostmi z oboru nás mohou dovést k vytvoření přesnějšího obrazu minulosti, ale přiznejme si, že se může stát, že místo nalezení odpovědí na položené otázky vyvstanou otázky další.

Tato kniha má za cíl představit v českém prostředí současný stav bádání v oblasti náboženského kultu v Judském království v době železné II, které je postaveno převážně na archeologických nálezech. V textu se nicméně objevuje řada citací biblických pasáží – to proto, abychom si připomněli, co o dané problematice „říká“ Bible, a také abychom dokázali pochopit, co vedlo první generace biblických archeologů k závěrům, z nichž jsou některé díky novějším poznatkům a kritickému přístupu minulostí. O prvních biblických archeologických se mluví jako o těch, kteří kopali s Biblí v ruce. Tím ovšem nechceme znevažovat práci těchto průkopníků oboru. Právě naopak. Těmto badatelům, jejichž jména zazní na dalších stránkách této knihy, patří velký dík za zásluhy o rozvoj biblické archeologie včetně zavedení metodologických postupů. Nebýt jejich (někdy odvážných) závěrů, které byly často postaveny na interpretacích nálezů za pomoci biblického textu, neměli bychom výchozí bod pro další bádání a odbornou debatu. Připomeňme si, že technické možnosti v 1. polovině 20. století nedosahovaly dnešní úrovně a jakékoliv snahy o porovnávání materiální kultury napříč nalezišti byly limitovány počtem dostupných/učiněných objevů. Jejich množství každým rokem roste a každá generace tak má k dispozici nové artefakty, poznatky a stále dokonalejší vědecké metody.

V úvodu musíme vzít důležitý fakt, že dvě samostatná království, Judské a Izraelské, byly ve skutečnosti rozdílné společnosti. I když některé prvky měly společné, vycházely z kanaánské kultury a lze prokázat kontinuitu některých aspektů. V této knize je pozornost soustředěna na jižní Judské království, o podobě jehož kultu se v posledních letech dozvídáme nové informace. Poměrně nedávno, teprve ve 2. polovině 20. století, byla objevena první judská svatyně, a díky

tomu bylo možné začít vnímat judský kult nad rámec výpovědi biblického textu a jeho výkladů.

V knize usilujeme o kritický přístup k dějinám Izraele, k výsledkům a interpretacím založeným na archeologickém výzkumu. Na některých místech je patrné, že si neumíme se všemi nálezy poradit tak, jak bychom si přáli. Proto v některých případech připouštíme více možností interpretace do doby, než bude více důkazů pro jednu či druhou variantu. Archeologické nálezy stejně jako jednotlivé kultury nelze vnímat izolovaně, a tak předložené otázky řešíme v širším kontextu, jelikož mezinárodní kulturní kontakty byly ve starověku, podobně jako dnes, nedílnou součástí každodenního života a docházelo k vzájemnému ovlivňování.

První dvě kapitoly se věnují představení oboru biblická archeologie, dějinám bádání a chronologii doby železné v Izraeli/Judsku.

Témata dalších kapitol jsou řazena podle památek hmotné kultury od větších nálezů (svatyně) po ty menší (oltáře a kadidelnice). Dále je zmíněn nejprve oficiální kult, o němž předpokládáme, že byl součástí státního judského náboženství, a až poté je představen kult soukromý a lidová zbožnost.

Třetí kapitola se věnuje kultickým stavbám v Judsku. Doposud byly objeveny svatyně v Tel Aradu a chrám v Tel Moce. Každá z budov má odlišný architektonický styl, proto je jednou z prvních otázek, na které se snažíme odpovědět, proč tomu tak je a kde je možné dohledat původ obou stylů. Kromě těchto dvou svatyní existují další dvě místa (Beer Šeba a Lakiš), v nichž byly odkryty oltáře nebo kultické vybavení. Znamená to pro nás, že existovalo více judských svatyní, o nichž se dochovaly jen nepřímé důkazy z kdysi existujících svatostánků? Jsou nálezy chrámů spíše ojedinělé, nebo jich bylo v Judsku mnohem více, a tak některé stále čekají na své odkrytí? Lze v Aradu a Moce doložit propojení kultu s ekonomikou?

Následující čtvrtá kapitola se zaměřuje na předměty nutné pro provozování obětí – oltáře. Můžeme je dělit na velké obětní a malé, tzv. kadidlové oltáře, ale i na oltáře s rohy a bez nich. Typologie oltářů je vskutku rozmanitá, a proto je potřeba tyto objekty kategorizovat a až poté je možné hledat původ a inspiraci u sousedních kultur. To se týká především významu rohů a podoby přenosných oltářníků a kultických stolanů, které jsou v této části knihy rovněž zahrnuty.

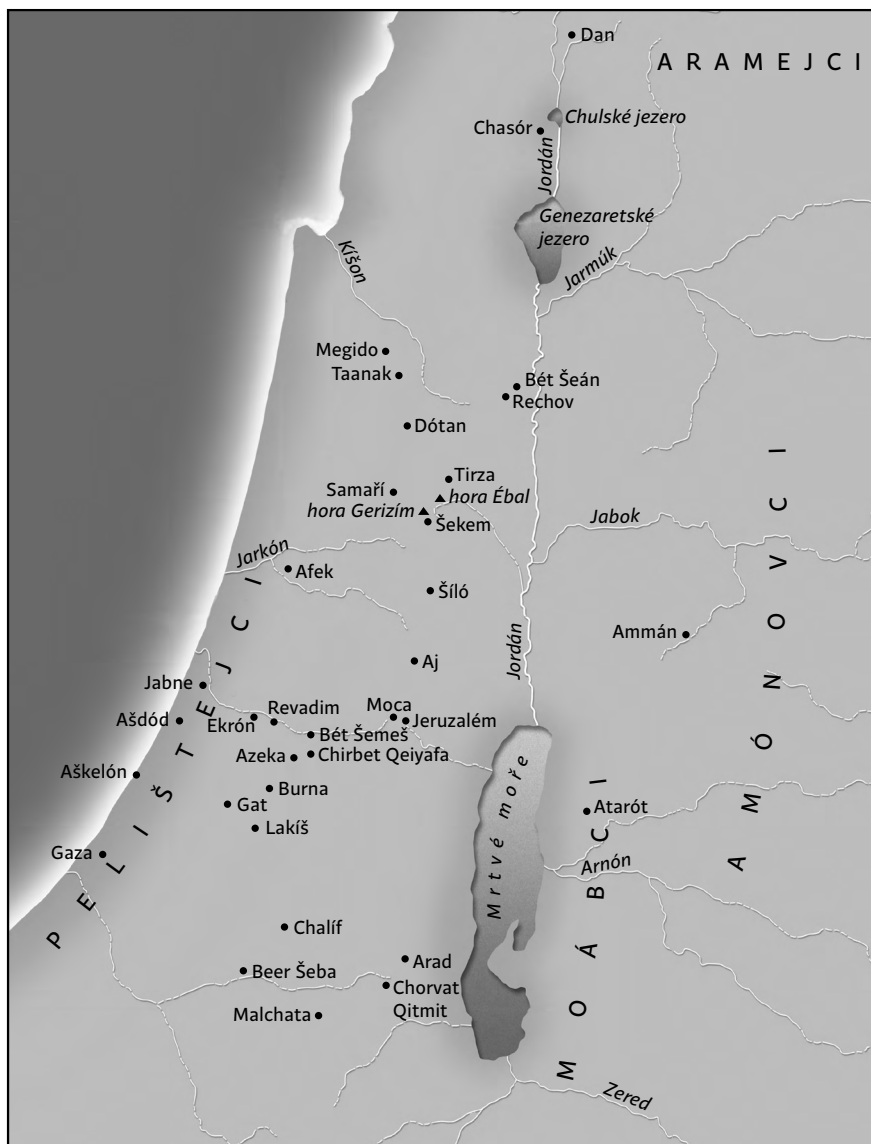
V páté kapitole prozkoumáme jednotlivá kultická místa, abychom si dokázali představit, jak se v Judsku kult vyvíjel a měnil. I když Bible nabízí vlastní pohled na kultické reformy, archeologická data ukazují události poněkud jinak. Z toho důvodu se zaměříme na možné teorie, jak je lze interpretovat díky archeologii. Bude nás zajímat, kolik proběhlo reforem a zda je lze přičíst nějakému konkrétnímu králi, nebo zda se jednalo o dlouhodobý proces, který šel ruku v ruce s dalšími změnami, například ekonomickými či politickými.

V šesté a poslední kapitole se dostaneme do jiné roviny kultu, totiž do soukromé či lidové. Existuje celá řada kultických koutů (myšlena část místnosti), místností, ale například i drobné nálezy, ze kterých lze vyčíst, že v daném místě byl provozován kult. Do této skupiny je možné zařadit nejrůznější plakety a sošky. Budeme se snažit odpovédět na otázku, koho mají zobrazovat stovky antropomorfních sošek s jednoduchým tělem ve tvaru válce a s výrazným poprsím. Jde o bohyni Ašeru spojenou s kultem plodnosti, nebo sošky sloužily programu na zvýšení porodnosti v Judsku? Druhý rozšířený typ sošek je tzv. jezdec na koni, ale koho má zpodobňovat? Je to Jahve, nebo smrtelník z elitní společnosti? Zodpovězením těchto a dalších otázek můžeme lépe a snad i přesněji rekonstruovat kultický život Judejců v době železné, jejich zvyky v rámci domácností, ale také symbiózu domácího a oficiálního kultu.

V poslední kapitole se seznámíme rovněž s pestrým kultickým životem na území Judského království, který navíc vykazuje celou řadu cizích kulturních vlivů. Jak již víme, náboženství se neodehrávalo jen ve svatyních, ale i v soukromí – v rodinách a u jednotlivců přesně tak, jako je tomu i dnes.

Tato kniha zohledňuje nejnovější poznatky a nálezy v oblasti kultu. Některým aspektům judského kultu jsem se věnoval již ve své disertační práci z roku 2017, ale i ty bylo zapotřebí aktualizovat a vystavit kritice.

Jeruzalém, srpen 2021

Mapa 1 Lokality zmiňované v této knize
(převzato z: Historický atlas Bible 2021, s. 261)

I. HISTORIE BÁDÁNÍ A ARCHEOLOGIE KULTU

Bible je, vedle jednotlivých typů keramiky, architektonických stylů a hebrejských nápisů, dalším význačným artefaktem, který o společnosti, ve které vznikl, hodně vypovídá.

Israel Finkelstein a Neil Asher Silberman

Archeologie judského kultu v posledních letech zažívá renesanci, zajímají se o ni mnozí badatelé, a to především díky nálezům pozůstatků chrámu v lokalitě Tel Moca nedaleko Jeruzaléma v roce 2012 (Kisilevitz, 2015; Kisilevitz–Lipschits 2020a, 2020b; Shapira 2018; Garfinkel 2020a; Garfinkel–Mumcuoglu 2019; Faust 2019; Na'aman 2017a; Moulis 2020; Čapek 2022). Tímto objevem se téma judského kultu stalo opět (badatelsky) atraktivním a je mu věnována velká pozornost – zejména archeologů, biblických teologů, historiků a odborníků z dalších přípravných oborů.

K podobně významnému objevu došlo v 60. letech 20. století v lokalitě Tel Arad, kde byly odkryty pozůstatky menší judské svatyně uvnitř vojenské pevnosti (Aharoni 1966, 1967, 1968; Herzog 1981, 1997, 2002, 2010; Herzog–Aharoni–Rainey 1987; Na'aman 1988, 2002; Moulis 2017; Finkelstein 2020). Tehdy se jednalo o vůbec první doloženou svatyni z doby železné na území někdejšího Judského království. Mezi další doklady provozování kultu se řadí obětní oltář z Beer Šeby (Aharoni 1972b), kultické předměty uložené do kruhové jámy v Lakiši (Aharoni 1975; Ussishkin 2004b) a tzv. svatyně u brány tamtéž (Ganor–Kreimerman 2019; Kleiman – vyjde), či malá soukromá svatyně v Tel Chalífu (Jacobs 1994a; Borowski 1995). Dlouhodobě jsou zkoumány také menší (přenosné) artefakty, k nimž se řadí například terakotové sošky a amulety (Pritchard 1943; Holland 1975; Kletter 1996; Ornan 2007; Kletter–Saarlainen 2009, 2014; Tully 2011; Wilson 2012; Darby 2014; Briffa 2017, 2019; Garfinkel 2020a; Levavi–Eilat 2020). Pozornosti neušly ani obětní a kadidlové oltáře (Aharoni 1972b, Gittin 1989, 2002; Herzog 2010; Biran 1994; Hitchcock 2002; Windle 2019; Moulis 2021; Arie–Rosen–Namdar 2020).

Náboženství Judska z pohledu archeologie byla v posledních dekadách věnována řada studií a knih, a ačkoliv byly většinou sepsány před objevením svatyně v Moce, řadí se dodnes k významným dílům pro studium problematiky judského kultu (např. Zevit 2001; Gittlen 2002; Kaufman 1961; Nakhai 2001; Hess 2007; Faust 2020; Berlejung 2017; Čapek 2018).

V českém prostředí se postupně objevují překlady některých výše zmíněných knih a vznikají i vlastní monografie a studie českých autorů, kteří tak přispívají k rozvoji oboru u nás i v zahraničí.

I.1 BIBLICKÁ ARCHEOLOGIE

Biblická archeologie má mnoho definic, nezřídka se už od tohoto termínu upouští, přesto se s ním stále můžeme často setkat i v odborných kruzích. Někdy se tato vědní disciplína považuje dokonce za podobor. Původně měla biblická archeologie sloužit k potvrzení pravdivosti informací obsažených v biblických textech. Na první pohled název biblické archeologie jako oboru nevymezuje přesné geografické území – jinými slovy, lze ho definovat jako archeologii biblických zemí, tzn. územních celků, které se v Bibli vyskytují. Proto se můžeme setkat s termíny jako syro-palestinská archeologie, archeologie Levanty apod. Každé z těchto pojmenování má své limity a nemusí být zcela přesné. Josef Miklík kdysi definoval biblickou archeologii takto: *Biblická archeologie je věda, která nám líčí kulturní a společenský život vyvoleného národa* (Miklík 1936, s. 1).

Dnes ji můžeme chápat jako obor, který nám pomáhá rekonstruovat historii v biblických dobách. Postupně přináší informace o králích a královstvích, o životě obyčejných lidí a také o tom, kde a jak mohli žít autoři biblických příběhů (Finkelstein–Silberman 2007, s. 17). Archeologické nálezy dnes nemají za hlavní a jediný cíl dokazovat či vyvracet pravdivost biblických textů, nicméně pro interpretaci textů jsou zásadním zdrojem informací, zejména pokud jde o porozumění topografii, reáliím, sociálním strukturám, technologiím, obchodu a dalším oblastem každodenního života lidí, kteří stáli za vznikem Starého zákona, i těch, kterým byl tento text určen (Berlejung 2017, s. 23–24).